

A dévai mártir.

„Kétszer tíz évig szolgáltam a hazát, s hiveségemet sokszor bebizonyítottam. Ha kérded, mi a vétkem, miért jöttem hazám előtt gyűlöletbe? Az, hogy egy s nem három Istent tiszteltem. Kegyeségem, mely az Istent nem engedte sokszorosítanom, bűnökké lett. Hogy a részek nélküli egészet szét nem osztottam s a végest a végtelennel összezavarni nyelvem nem bírta, hogy a szülöttet féltem az örökkévalóval felcserélni, hogy elmémet rabbá tenni, a hamisat igazként hinni nem bírtam, hogy Sabellius átkos tanát nem követtem, s a megmérhetlent, akit a mindenség befogni nem bír, egy szűznek méhébe zárni átaltam; mert tagadtam, hogy Isten gyermekként sirjon, éhezzen és szomjuhozzák, irtozzék a fájdalomtól, s rút halállal haljon meg; hogy nyelvemet vakmerőleg, tiszta lelkemet, hamisat szólva, beszennyezni szégyeltem, — hogy az igazat kimondtam, a nem igazat tagadtam . . . Ezek az én bűneim, ez az én istentelenségem, ezek az én boldogtalanságomnak az okozói. Ezért érdemeltem büntetést, amin a késő kor bámulni fog, melyről hiszem, hogy tisztább hitet fog vallani . . . Mikor szünik meg az emberi ész a hamisságnak hinni? Mikor hagyja el a babona e földet? Mikor fogja a világ az egy igaz és nem három Istent a maga egyszerűségében tisztelni? Adja Isten, hogy térjen vissza ismét az igazságban való régi állhatatosság, a földet igazgassa ősi jog és törvény“. A hagyomány a legújabb időig Dávid Ferencnek tulajdonította ezeket az erős meggyőződésre valló, elegikus szavakat, melyekkel még a börtön szenvedései között is vigasztalta és erősítette volna magát az egy Istenben való hitnek ez a bizó mártirja.¹⁾ Az újabb történelem valamelyik jeles kortársa róla írott epitáfiumának tartja. De bárhogyan keletkeztek ezek az igék: megható közvetlenséggel és filozófiai mélységgel adják elő röviden a Dávid Ferenc tragédiáját.

Mint minden mártir, saját korát megelőzte. Olyan eszménye-

¹⁾ Jakab Elek: Dávid Ferenc Emléke. Budapest, 1879. 243 l.

kért hevült s olyan magasan szárnyalt, ahova kortársai nem tudták követni. Az eszmékért való harcban nem ismerte a fegyver letételt, a fokozatos haladásban a megállást. Nem egyetlen igazság győzelméért harcolt, nem egy hitrendszer kialakulását kereste, nem egy egyházi szervezetet kívánt létesíteni; hanem az emberi lélek előtt a haladás végtelen útját akarta megnyitani. Amennyire természetesenek s a protestántizmus elvéből önkényt folyónak látszik ma előttünk, annál érthetlenebb és megfoghatatlanabb volt ez a Dávid Ferenc korában. Akkor, amikor a vallási reformációt a Luther, Zwingli és Kálvin tanaiban örökre lezártak gondolták; amikor a genfi máglya tüze, mint egy tilalomfa, állott a lelki szabadság útjában: valóságos istenkisértés volt az igazságnak további kutatása. De Dávid Ferenc, mind a wittenbergi, mind a svájci reformációt csak egy állomásnak tekintette, mely után újabb és szebb kilátásoknak kell következniök. Ezért mondja a saját reformációját igazoló könyve I. fejezetében: „Ha szemeink előtt a nagy sötétség után, az evangelium teljes fénye egyszerre fölgyult volna, a tömerek világosság tán látásunktól fosztott volna meg. Isten tanácsából volt, hogy lassankint, fokról-fokra haladva derítetett fel előttünk az igazság, mint midőn a kisdedek előbb tejjel étetnek s lassanként szoktattatnak táplálóbb eledelhez“. A megvénült világban — mondja tovább — Luther, Zwingli, Kálvin és a többi reformátor a pápai hatalmat meggyöngítette s az evangeliumi igazságot világosságra hozta. Utánuk következett Serveto, ki már az Isten egységét tanította s bár őt megégették, de hátramaradtak művei, melyek alapján a nagy kérdés ismét vita-tárgyává lett s nincs kétség benne, hogy a kegyetlen ellenségek mellett is az egyház lassankint „a régi költött Istentől“ megszabadul. De addig hosszú és nehéz út vezet. Borzasztó káromlásokat és keresztekkel kell az ellenségtől elszenvadni, de mindez hiában való lesz, mert „az Urnak útját többé senki fel nem tartóztathatja“. ¹⁾

Semmi akadálytól vissza nem rettenő, eme bizó lélekkel indult el Dávid Ferenc azon az uton, amelynek szenvedéseit és megpróbáltatásait ha sejtette is, de a végét be nem láthatta. Elindult, hogy az egyházat a „régibabonáktól“ megtisztítsa. hogy az apostolok és első keresztények „tudományát“ helyreállítsa. Ebben a nagy munkában egyetlen tanítómestere Jézus, ki „az égből volt küldve“

¹⁾ „Két könyv Az Egy Atya Istennek, a Fiúnak és Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről“.

s egyetlen fegyvere az „Isten ígéje“. Ami ezenkívül van, azt el nem fogadhatja. A háromságos Isten „vérontással“, „öldökléssel“, „ámítással“ hozatott be a keresztény egyházba. Konstantin császár pápává lett, s megparancsolta, hogy minden ember a pápa hitét kövesse, mint szentet és igazat. Így terjedt el a keresztények között a bálványimádás, melyet annyira megszokott a világ, hogy akik az igazságot keresik, azoknak jutalma a kárhoztatás és a gyalázatos halál. Az igazság soha sem terjedt háborúság nélkül, mert a sötétség gyermekei mindjárt feltámadnak, ha az igazsággal az ő országukat kezdik ostromolni. De hasztalan kívánják a háromságos Isten oltalmazói, hogy az emberek hunyják be szemeiket, s semmit se lássanak és halljanak, mért gonosz békesség az, mely az Isten ígéje ellen van. Az igazi hívőknek az „írással“ kell hadakozniok, hogy a hamisság nyilvánvalóvá legyen s a szentírás igaz értelmére világosság derüljön. Az Isten lelkét elfojtani nem tanácsos, mert ez által mind Istent, mind lelkiismeretünket megbántanók.

Isten lelkétől illetve, s a szentírással felfegyverkezve, kezdette meg a harcot az igazság kiderítésére. Nem célunk ezuttal e harc különböző fordulatainak jellemzése, az elért sikerek és kivívott dicsőség rajzolása. Nem célunk követni a bátor vitázót, amaz országos hitvitákra, melyeken az ország szeme rajta csüngött; sem a hatalmas szónokot nem kísérhetjük folyton fölfelé ívelő utjában, mely egész a fejedelmi trónig emelte. Nem emlékezhetünk ama nagyszabású irodalmi működésről sem, melyből ama kor legkiválóbb magyar írójának és legtudósabb teológusának a képe domborodik ki. Hallgatunk az egyházalapító püspökről, kit fejedelmével együtt követ egy ország népe. Nem idézzük fel annak a kornak a lelkét, melyet ő ébresztett fel álmából, melyet az egykorú krónika író így jellemez: „Hallottál volna akkor egész Erdélyben mindenfelé falun és városon, a köznépnél is nagy disputatiot, étel, ital közben, este, reggel, éjjel és nappal, közbeszédben és prédikáló székről“. Mindezek a történelemhez tartoznak. Minket ma, halálának 350-ik évfordulója alkalmából első sorban mártir-sorsa ragad meg.

Rajta is beteljesedett az, amit ő az igazság bajnokairól általában mondott: „A sötétség gyermekei mindjárt feltámadnak, ha az igazsággal az ő országukat kezdik ostromolni“. A Dávid Ferenc nagyszabású vallási tevékenysége amennyi tisztelőt és barátot, éppen annyi ellenséget szerzett neki. Leghevesebb ellenfelei voltak a magyarországi ref. papok élén a nagy tudományú Melius Péter debreceni püspökkel és a bibliafordító Radics (Károlyi) Gáspár kassa-

völgyi esperessel. Az előbbi vitatkozás és irodalmi uton is küzdött ellene, de gyakran hivatkozott a hatalom elnémitő erejére. Így egyik zsinatot egybehívó levelében ezeket mondja: „Arius, Cerinthus és Gentile trágikus véget értek, Servetot a keresztények hamúvá égették: szintűgy nem lehet kételkedni aziránt, hogy a skorpiók pestises utódai, a viperák ezen szülőtti is Isten igazságos ítélete által ily tragikailag fognak kimulni“. Radics (Károlyi) Gáspár pedig miután Egri Lukácsot Svendi Lázár kassai császári parancsnok segítségével elhallgattatta, megjelent a nagyváradi vitalkozó gyűlésen s ott a fejedelmet arra kérte, hogy miként hajdan Nagy Konstantin császár az Arius száját „bedugaszolá“, ő is nevezzen ki bírákat, kik a vesztés feleket megbüntessék. De az a tűz, amelyet Dávid Ferenc Erdélyben gyújtott, egész Közép-Európát bevilágította. Magyarországon kívül több európai híru hittudós nagy szorgalommal látott hozzá a kioltásához. A Lutheri és Kálvini reformáció élén állott kiváló vezérek, hol közvetve, hol közvetlenül foglaltak állást ellene s javasoltak módozatokat elhallgattatására. Közülük a legtovább ment *Major György* wittenbergi egyetemi tanár, ki könyvet írt ellene, amelyben nem elégedett meg szellemi érvei felsorakoztatásával és személyét bántó alantas gyalázkodással, hanem az európai fejedelmeket egyenesen felhívta „az elítélt és kárhoztatott szakadároknak és eretnekeknek, vérök kiontására, hogy a rossz tovább ne harapozzék“. ¹⁾)

A folytonos gyalázkodás, rémitgetés és fenyegetés közben Dávid Ferenc soha egy pillanatra sem veszítette el nyugalmát s az igazság győzelmében vetett hitét. Sőt minél hevesebb volt ellenfeleinek támadása: Ő annál nagyobb mérsékletet tanusított s arra intette társait és követőit is. Mert „nem vafegyverrel, de az Úr lelkével, szeretettel küzdve győzték le Isten fiai a sátánt. Azért nem viszonzozzák elleneik káromlását, hanem inkább szüntelen imádkoznak azokért, akik őket átkozzák és ü'dözik“ — írja első reformátori könyvében. Ez az alaphang végig húzódik egész reformátori pályáján s még a leghevesebb harcok tűzében sem engedte magát az ellenkező indulattól elragadtatni. A nagyváradi vitalkozás föltételei között, midőn az ellenfél a legyőzött fél megbüntetését kérte a fejedelemtől, Dávid Ferencék azt válaszolták: „A legyőzött félnek nem megbüntetését kérik, de azt, hogy őket minden tisztességgel illessék,

1) Jakab Elek: Dávid Ferenc Emléke. 133 l.

mert Isten azt akarja, hogy a bűnös térjen meg és éljen“. Amikor pedig Meliusék azt kívánták, hogy a kérdés a külföldi akadémiáknak küldessék meg s azok döntése legyen az irányadó: ezek azt válaszolták, hogy „az Isten igazsága soha sem függött emberek ítéletétől; a tudomány igazságát nem az akadémiák próbálják meg, hanem az idő és tűz“. A Major György vérontásra szólító felhívására válasza ez: „Ők is emberek s gyarlóságuk a sértés nem türesére, s visszatörülésére ösztönöznék. De nem teszik Istenért és Szent fiáért, sőt egy keresztény Atyával azt felelik: Mikor valaki téged gyaláz és bántalmaz, erőszakosságra csábít, s viszontszidalomra ösztönöz, olyankor hallgass, maradj néma és ne pirulj; bűnös a kihívó, aki téged is magához hasonlóvá akar tenni“. „Az igaz túrje szótlannal a méltatlanságot, ne gyakorolja, hallgasson lelkiismeretére, figyeljen a jók véleményére inkább, mint a rágalmazók gyalázkodására. Aki bosszút áll, Krisztus egyházának nem tagja. Járjanak ők ennek nyomán. Illesse hát ellenfelük az *eretnek* egész világtól gyűlölt szavával, s ügyüket tegye utálttá, ők békén viselik, imádkozva azokért, kik átkozzák, lelkiismeretük nyugalmát s az általuk hirdetett igazság ügyét mindennek szívök teljes gyönyörével teszik elébe, hálát adva Istennek azon nagy kegyelemért, hogy őket, méltatlanokat, méltóknak tartotta arra, hogy azért az emberek bosszantását, kárhoztató ítéletét és szitkait hordozzák“. De azért még sem türte némán az ellene szórt vádak és rágalmakat, hanem egymásután adta ki reformátori könyveit álláspontja megvilágítására. Eljárását így jellemzi 1571-ben a János Zsigmond halála után alig egy hónappal kiadott: „Az egy ő magától való felséges Istenről“ stb. című művének Hagymási Kristófhhoz intézett előszavában: „A javítás nehéz. Elrettenti az embereket az igazság követésétől a világ ítélete, kárhoztatása, a gyalázatos halál, mellyel megölik a jámbor keresztényeket, kik megismerték az igazságot s nem akarnak megmaradni a bálványozásban. Volna mit felelnie ellenfelei káromlására, igazsággal tudná meghamisítani őket; de az igaz bosszúálló Istenre hagyta magát s arra az igazságra, melyet igéiből tanult és tanított“. „Isten hiveinek nem szokása perpatvarkodni, ügyüket nem szidalmakkal oltalmazták“. „Az ócsárlást az ellenfélre hagyják, akiknek polyva és pozdorja minden, ami vélekedések ellen van“. De — folytatja tovább — mégis szólania kell, mert „ellenfelei az ő vallásos írásait eretnekséggel és hamissággal vádolják; meg kell mutatnia, hogy meg tudja azokat oltalmazni a szentírásból, honnan vette, hogy az ő igazsága s az ellenfél hamissága kitéssék. Nekik Isten ezen fegyverénél egyebük nincs“.

Ez a türelmes, Istenben s az igazságban rendületlenül bízó szellem uralta Erdélyt, ennek törvényhozását és fejedelmét: János Zsigmondot. Ez a szellem szülte az 1568-ik évi tordai országgyűlés azon határozatát, hogy „a prédikátorok minden helyen hirdessék az evangeliumot, ki-ki az ő értelme szerint és a község ha venni akarja jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de tarthasson oly prédikátort, akinek tanítása ő neki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se mások a prédikátorokat meg ne bánthassák, a religioért senki ne szidalmaztassék az előbbi constitutiók szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit is fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegetsen, mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból leszen, mely hallás az Isten ígéből vagyon“. Ez a szellem nyilatkozott meg a János Zsigmond ajakán, midőn a nagyváradai vitatkozás során így szólott: „A mi birodalmunkban mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen, mert tudjuk, hogy a hit Isten ajándéka és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik“. Ez a szellem tette lehetővé, hogy Erdélynek nemessége és köznépe között az unitárius vallás olyan gyors hódítást tett olyan időben, amikor Európa többi országaiban még dühöngött a vallási üldözés.

Azonban a Báthoriak reakciós uralma alatt más szelek kezdtek fújni Erdély bércei között. Jött a cenzura. Jött a szabadszelleme unitáriusoknak az udvartól való eltávolítása. És jött az ú. n. innovációs-törvény, melyet két év alatt háromszor újított meg az országgyűlés, mely kimondta, hogy „senki, akár külső, akár a fejedelem erdélyi és magyarországi birodalmában levő ember a religióban innovatíot behozni ne merjen, a fejedelem a hozott törvényeket tartsa meg minden cikkelyében, viseljen alattvalói lelkére gondot, az efféle innovátorokat ne szenvedje, sőt büntesse meg. Erre most is teljes hatalmat adnak“. A közelgő vihar kitörését első sorban Dávid Ferenc érezte meg. Rossz sejtelmek köde ülte meg mindig bízó és reménykedő lelkét. Már 1573. végén azt írja Krakkóba menekült küzdő társának: Paleologus Jakabnak: „Minden nap rosszabbra fordul dolguk, viszályaikkal fölzavarják az egyházat. A következő év január 1-re gyűlése lesz az országnak, ahol tart tőle — nehogy őket, mint az ország törvényei megrontóit vádolják, s helyükről elűzzék, ha csak az Isten ellenségeik szándékát véletlenül meg nem akadályozza“. ¹⁾ Ez a sejtelme nem vált valóra.

¹⁾ Jakab E. i. m. 208 l.

A Békés és Báthori István háborúja késleltette az eseményeket. Azonban a viharfelhők egyre gyülekeztek. De Dávid Ferenc ment a maga útján. A rendes zsinatokat megtartotta s 1578-ban 322 pap jelenlétében behozták az ú. n. „communis profetia“-t, amely szerint a zsinatilag meg nem állapított hitelvek fölött szabadon vitatkozhatnak. Azonban a külső veszedelmet súlyosabbá tette az egyház kebelében megindult belső viszály. A Blandrata magatartása mind gyanusabbá lett. Újabb és újabb kísérleteket tett a Dávid Ferenc elhallgattatására. De ő rossz sejtelmei között is még mindig a mártírok útját járók optimizmussával bízott és remélt. „Nem teszem fel rólad — írta Blandratának — hogy kegyetlenebb légy hozzám, mint Kálvin volt Servetohoz, vagy amilyennek óhajtottad volna, hogy ő hozzád legyen“. Evvel a reménykedő lélekkel szólott még 1579 februárjában is a Tordára zsinatot egybehívó levelében pap-ságához: „A próféták és apostolok tudományán épült tanokat szél és habok nem sodorják el s Isten ígéje, mint élő tűz, mely élesebb a kétélű kardnál, oly mély gyökeret ver az emberi szívben, hogy azt onnan kiszagatni nem lehet“.

Azonban a Blandratában helyezett bizalma mégis megcsalta. Az ő simulékony olasz jelleme befolyását és tekintélyét úgy megtudta tartani a kath. Báthoriak alatt, mint volt az unitárius János Zsigmond idejében. Befolyására ugyanez évben a kolozsvári városi tanácshoz fejedelmi rendelet érkezett, „hogy Dávid Ferencet a templomi tanítás kötelességétől mentse fel, tartsa őrizet alatt és a fejedelem másképpen intézkedéseig senkit hozzámenni ne engedjen“. „Én ezeket már régen sejtettem“ — mondta Dávid Ferenc, mikor ezt tudomására adták. Azután az események gyorsan peregtek. Hogy sorsa annál tragikusabb legyen, súlyos betegség lepte meg, amely éppen ékesen szóló hangját bénította meg. A fejedelmi parancs junius 1-re Gyulafehérvárra rendelte az elgyöngült áldozatot, aki sem kezét, sem lábát nem tudta már mozdítani. Félholtan tették székerre. Rettentő látvány, mintha a bánat fellege borult volna a szép, vidám kinézésű városra! Csaknem az egész város könnyhullatás között kísérte szeretett lelkipásztorát, aki alig tudta hozzájuk e pár búcsúszót kimondani: Isten veletek, engem többé nem láttok — írja Jakab Elek. A kihallgatás és tárgyalás még szomorúbb képet nyújtott. Az a férfi, aki trombita hangjával s szellemének bátor, szabad szárnyalásával az ország népét magával ragadta, akit mint prófétát követett Erdély a Luther vallásától a kálvinizmuson keresztül az unitarizmusig, most értelmetlenül beszél s csaknem

egyedül maradva, nem talál védőt, ki ügyében támogatója legyen. A veje: Trauzner Lukács állott mellette mint védő. Kendi Sándor kancellár a tárgyalás harmadik napján hirdette ki az ítéletet, mely így szólt: „A méltóságos fejedelem az egész ügyet megértette, hogy te agyad tanácsát követve, az egyház beleegyezése nélkül ezen istentagadó, kárhozatos és hallatlan káromlásra vetemedtél s az ország törvényei ellenére újításokat tettél; ő nagysága azért téged érdemed szerint megbüntetve például állít, hogy az másokat is hasonló, örült újításoktól visszarettentsen. További határozatig pedig őrizet alatt fogsz tartatni“. Az ítélet után harmadnapra holtig tartó fogságra a dévai várba vitték. A dévai vár komor falai közül 1579 november havában szállt vissza Teremtőjéhez az a nagy lélek, aki egész életében az igazságot kereste s az igazságot kereső útjában az egyedül való igaz Isten imáadásához jutott.

Déva vára fölé sötét felhők tornyosultak. Századok röpültek el e kínos egyhanguságban. A komor falak között baglyok, vércsék és denevérek ütöttek tanyát. Környezetét a gyom és cserje felnötte, melyek között mérges viperák leskelődtek. Minden a rom és pusztulás képét mutatta. De a haladó századok viharai lassankint széttépték Déva vára fölül a sötét felhőket. A nap sugarai behatoltak és csókolgatni kezdték az ódon falakat. Madárdal és virágillat száll az egykor sötét és komor helyről a magasba. A hosszú éjszaka után virrad. A Dávid Ferenc szelleme feltörte a sirt s ott világol ma, mint örökké égő mécs. Az utódok hálás kegyelete zarándok-hellyé avatta, ahova két világ fiai és leányai járnak, hogy a régi fénynél új szövétneket gyűjtsanak, hogy az örökkön bűzgő ősforrásból hitet és lelket merítsenek. Így valósította meg a dévai mártír nagy Mestere jós igéit: „Aki elveszti életét én érettem, megtartja azt“.

Vári Albert.

A művészetek szerepe az unitárius vallásos életben.

A templom külső és belső megjelenési formájában kifejeződő művészi szép a templomban végbemenő liturgikus cselekményeknek mintegy a külső keretet adja. Ha a külső keretül szolgáló templomnak úgy építésében, mint belső berendezésében épen a vallásos érzés szempontjából kell elsőrendű szerepet juttatnunk a művészi törekvésnek, nem mellőzhetjük ezt a benne lefolyó liturgikus cselekményeknél sem, mert azok részben a vallásos érzés akarati kifejezései s vonatkozásban állnak az etikai irányú kielégülés keresésével, részben pedig az értelem kapcsolódásai a vallással, ezekről pedig tudjuk, hogy a lélek számára a szép aranypalástjában kell megjelenítődniök.

A liturgikus cselekményekben a templomi gyülekezet vagy aktív, vagy passzív szerepet játszik, aszerint, amint az éneklésben, imádkozásban tényleg résztveszen-e, vagy csak hallgatja azokat a prédikációval együtt. Akármint is legyen, a liturgikus cselekménynek, istentiszteletnek teljes és befejezett egésznek kell alkotnia. Gyülekezeti éneknek, imának, beszédnek — bármilyen dogmatikus színezetű is legyen ez esetleg — tartalmi kapcsolatban kell állni egymással s megjelenési formájukból a szépnek nem szabad hiányozni. Az istentisztelet középpontját a prédikáció alkossa mindig s ehez igazodják a többi liturgikus cselekmény. Németországban mikor bemegy az ember a templomba, a mutató táblán már előre megjelölve látja az istentisztelet alatt énekelendő összes énekeket annak jelétül, hogy előre megállapították az istentisztelet programját. Így aztán nem történhetik meg, hogy a hit győzelmét hirdető beszéd előtt és után lemondást kifejező, bűnbánó himnuszt énekeljenek mélabús lágy hangnemben.